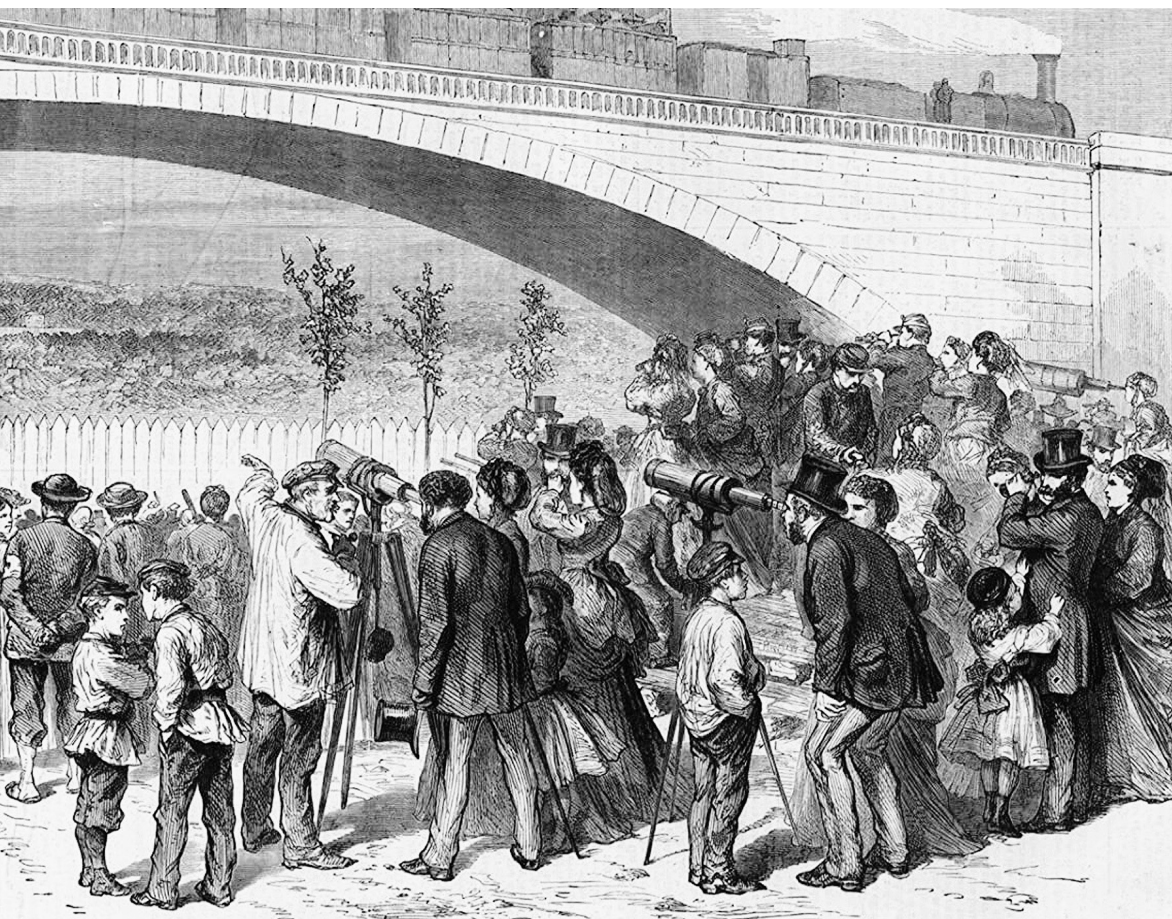

Vuistrecht en wisselgeld

In het begin was het beleg van Parijs voor de bevolking nog interessant en spannend. Voor een luttel bedrag konden nieuwsgierige Parijzenaren door een verrekijker de kanonnen zien waardoor ze een paar maanden later zouden worden beschoten.

Paul Moeyes

VUISTRECHT EN WISSELGELD

Nederland en de
Frans-Duitse oorlog
1870-71

Uitgeverij De Arbeiderspers

Amsterdam · Antwerpen

Copyright © 2021 Paul Moeyes
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt, door middel van druk,
fotokopie of op welke andere wijze ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van
BV Uitgeverij De Arbeiderspers,
Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslagontwerp: Bram van Baal
Omslagillustratie: Duitse overwinningsparade in Parijs,
1 maart 1871. Druckerei Münchmeyer, H.G. in Dresden
Portret auteur: Michel van de Waart
Typografie: Nico Richter

ISBN 978 90 295 4022 3 / NUR 320

arbeiderspers.nl
moeyes.nl

Inhoud

Voorwoord 7

I

DE ROERIGE JAREN ZESTIG

1863: herrezen Nederland 12 | 1864: de kwestie Sleeswijk-Holstein 16
1866: Bruderkrieg 27 | 1867: de kwestie Luxemburg 43

2

RAMKOERS

De Franse misslagen 62 | Fiasco in Mexico 67 | Topoverleg in
Salzburg 71 | Bewapenende vrede 79 | Retour Luxemburg 83
De Spaanse troonopvolging 87 | Diplomatiek duel in Ems 93
Oorlog 100

3

EEN WATERLOO BIJ SEDAN

De Franse mobilisatie 108 | De Duitse mobilisatie 114
De Europese reactie 117 | Saarbrücken, 2 augustus 1870 123
Wissembourg/Weissenburg, 4 augustus 1870 126
Wörth/Froeschwiller, 6 augustus 1870 130
Spicheren/Forbach, 6 augustus 135 | Franse noodmaatregelen,
7-13 augustus 1870 138 | De gevechten rond Metz: Borny en
Mars la Tour 142 | Gravelotte – St. Privat, 18 augustus 1870 146
De weg naar Sedan 154 | De Duitse muizenval 158
De val van een Keizerrijk 163

4

TOTALE OORLOG

De Regering van Nationale Verdediging 175 | Het nieuwe
Duitsland 182 | De annexatie-eisen 187 | De belegeringsoorlog 195
De val van Straatsburg 198 | Guerre à outrance! 205
De val van Metz 216 | Het Loireleger 221 | Het Noorderleger 233
Het Oosterleger 240

5

PARIJS EN VERSAILLES

Wachter, wat is er van de nacht? 252 | Het beleg van Parijs 255
Gekonkel in Versailles 261 | Het lijdende Parijs 267 | Trochu ten
aanval 278 | Het bombardement 282 | 'Schoon doorgemarteld,
Frankrijk leeft!' 294 | De kroon op het werk 300 | Het ondraaglijke
moment 307 | De uittocht van het Oosterleger 317 | De wrede
vrede 322 | De intocht 328 | De vrede van Frankfurt 334

Epiloog

STILLEVEN IN TIJDEN VAN TRANSITIE

Europese evaluaties 340 | De invasieangst 346 | Het pangermanisme
en het Hollandse stilleven 349 | 1870-1871 en 1914-1918 356

Bijlage: De oorlog in beeld 363

Noten 372

Illustratieverantwoording 407

Beknopte bibliografie 408

Register 413

Voorwoord

De Frans-Duitse Oorlog van 1870-1871 is als het eerste deel van een drieluik met de Eerste en Tweede Wereldoorlog als de andere panelen. Het streven naar een Duitse eenwording leidde tot een Europese aardverschuiving en driekwart eeuw Frans-Duitse rancune en rivaliteit die pas door de samenwerking binnen de Europese Gemeenschap een vreedzame oplossing zou vinden.

De Grote Oorlog die in augustus 1914 uitbrak, had niemand in zijn wereldwijde omvang voorzien, maar met een tweede Frans-Duitse oorlog werd al sinds het einde van de eerste rekening gehouden. Duitsland had in januari 1871 zijn Tweede Rijk gebouwd op de fundamenteën van een Franse vernedering. Niet alleen was het verenigde Duitsland uitgeroepen in de Spiegelzaal van het Paleis van Versailles, maar de Duitsers hadden aan het eind van de oorlog twee Franse provincies, Elzas en Lotharingen, geannexeerd.

De Franse revanchegedachte richtte zich sindsdien op het terugwinnen van de verloren provincies en het herstel van de geleden reputatieschade. De Duitsers volgden een andere redenering die leidde tot dezelfde slotsom: de Franse nederlaag in 1870-1871 zou sowieso tot een nieuwe oorlog leiden, en de Duitse legerleiding had juist daarom aangedrongen op de annexatie van de twee provincies om zo een veilige bufferzone te creëren. Een Franse opmars door de Elzas en Lotharingen zou zoveel tijd vergen dat het de Duitse legers voldoende gelegenheid gaf om in het Duitse hartland ongestoord te mobiliseren. Met een deprimerende vanzelfsprekendheid werd door beide zijden aangenomen dat de ene oorlog tot een volgende zou leiden.

Vanuit het Nederlandse perspectief illustreert de Frans-Duitse Oorlog hoe de Europese gemeenschap het gevoel van veiligheid van de kleine staten heeft

vergroot. De oorlog tussen twee Europese grootmachten die in de zomer van 1870 uitbrak, maakte het Nederlandse volk bewust van de broosheid van de eigen soevereiniteit. Hoe kon een kleine staat zich verdedigen tegen de agressieve intenties van een grootmacht? Wat kon men doen tegen territoriale uitruilen tussen grootmachten waarbij kleine staten het risico liepen als wisselgeld te worden gebruikt? Sommigen zagen de oplossing in het op peil brengen van de landsverdediging door grote investeringen in manschappen en materieel, anderen verwierpen dat als een loos gebaar omdat het militaire potentieel van een grootmacht toch altijd superieur zou zijn. Maar wat kon een kleine staat dan doen om de onafhankelijkheid te waarborgen? Geheel in de tijdgeest van de nationalistische negentiende eeuw werd gewezen op het belang van een eigen unieke culturele identiteit, die duidelijk maakte dat Nederlanders nooit zouden integreren in een andere volksgemeenschap (ik schrijf dit voorwoord tijdens de tweede (semi-)‘corona-lockdown’ waarin de van andere Europese landen afwijkende aanpak van de regering ingegeven heet te zijn door de blijkbaar nog altijd even unieke als eigenzinnige Nederlandse cultuur). Er klonken ook sussende geluiden dat het allemaal zo’n vaart niet zou lopen: het verenigde Duitsland vormde geen enkele bedreiging voor het voortbestaan van Nederland, België of Zwitserland. Hoe groot dat gevaar wezenlijk geweest is, blijft giswerk, maar feit is dat er tijdens de oorlog in Nederland een wijdverbreide onzekerheid en onrust heersten. In tijden van oorlog werd een klein land op onverbidelijke wijze herinnerd aan de eigen kwetsbaarheid.

Dit boek vertelt het verhaal van de Frans-Duitse Oorlog en de Nederlandse respons. De nadruk ligt daarbij niet op de angstvallig voorzichtige neutraliteitspolitiek van de regering, maar op de verslaggeving in de dagbladen en de speculaties over de mogelijke gevolgen voor Nederland en Europa die daaruit voortvloeiden. Net als in het geval van de Eerste Wereldoorlog, waarvan lang werd beweerd dat die vier jaar lang aan het Nederlandse volk voorbij was gegaan, hoop ik aan te kunnen tonen dat het Nederlandse publiek niet onwetend was over het oorlogsverloop en de mogelijke politieke consequenties. De gedetailleerde oorlogsberichtgeving en de uitvoerige analyses bewijzen dat het oorlogstoneel en de Europese politiek nauwlettend werden gevolgd. Als neutrale natie was Nederland niet direct bij de oorlog betrokken en er waren geen Nederlandse oorlogscorrespondenten ter plaatse, maar de pers werkte als een militaire informatiedienst: door nieuwsberichten uit alle internationale media te verzamelen en te vergelijken, slaagde men erin een redelijk betrouwbaar beeld van het oorlogsverloop te schetsen. De redactionele commentaren geven aan dat er van onwetendheid of naïviteit over de positie

van Nederland in de Europese politiek geen sprake was. Noch is het overdreven om te stellen dat het Nederlandse publiek beter werd geïnformeerd dan het Franse en Duitse.

Omwille van de leesbaarheid heb ik de spelling van de citaten uit contemporaine bronnen gemoderniseerd. De zinsbouw en woordkeus heb ik zo veel mogelijk ongemoeid gelaten, hoewel ook alweer omwille van de leesbaarheid een groot aantal komma's zijn gesneuveld. Toevoegingen en verduidelijkingen tussen rechte haken [] zijn alle van mijn hand, zo ook de vertalingen uit niet-Nederlandse bronnen.

Mijn dank aan Vincent Hernot voor vertalingen uit het Frans, Idso Brouwer voor ICT-ondersteuning en het onderhouden van mijn website, en mijn redacteur Michel van de Waart en Sjoerd de Jong voor het grondig lezen van het manuscript. Ik kan dit voorwoord onmogelijk besluiten zonder het roemen van digitaliseringsprojecten als Delpher, Gallica en Internet Archive. De enorme hoeveelheid bronnen die door deze projecten gratis toegankelijk is gemaakt is een zegen voor de onderzoekende (en maar al te vaak beursloze) mensheid. De beschaving schrijdt voort door het verleden te ontsluiten. Zoals de Bard al zo terecht opmerkte: 'What is past is prologue.'¹

P. M.

Amsterdam, oktober 2020

I

DE ROERIGE JAREN ZESTIG

In november 1872 richtte Willem Frederik Rochussen, de Nederlandse gezant te Berlijn, een ambtelijk schrijven aan de minister van Buitenlandse Zaken in Den Haag om diens aandacht te vestigen op wat hij een ‘bedenkkelijk verschijnsel’ noemde. Rochussen maakte zich zorgen over de aanhoudende stemmingmakerij in de Nederlandse pers, waarin op uitermate vijandige toon over Duitsland werd geschreven. Niet alleen bestond de kritiek vaak uit onbewezen beschuldigingen, onbewijsbare veronderstellingen of geheel onjuiste herinneringen, maar men schrok er niet voor terug om onbezonnen uitlatingen van een enkeling te presenteren als de mening van de gehele natie. De gezant was niet beducht voor onmiddellijke Duitse politieke of militaire represailles, maar meende toch te moeten waarschuwen voor een tendens die tot ernstige problemen zou kunnen leiden.

Wat uit denkbeeldige grieven is voortgesproten kan wel eens oorzaak worden van ernstig misnoegen. Ik wil er niet op wijzen dat couranten-artikelen kunnen dienen – ja inderdaad wel gediend hebben – als voorwendsel tot aanranding van het land waar ze verschenen waren; ik ben voor dat gevaar minder beducht, want naar mijn innigste overtuiging is het tijdstip zelfs niet te voorzien waarop het Duitse keizerrijk tegen Nederland voorwendsels van dien aard zoeken zal en kwam het eenmaal zover, de keus van het voorwendsel ware inderdaad een vrij onverschillige zaak. De praktische vraag schijnt mij deze te zijn: of op den duur onzijdigheid van de staat kan samengaan met het partijnemen der openbare mening en van haar organen?¹

Rochussen achtte het wenselijk dat in een neutrale staat de publieke opinie een neutrale opstelling uitdraagt. Hoe hij dat hoopte te bereiken zonder de vrijheid van meningsuiting geweld aan te doen, laat hij onvermeld. Volgens hem was de pers geen afspiegeling van de publieke opinie: in Nederland werd zowel positief als negatief over Duitsland gedacht, maar in de pers waren die positieve geluiden niet of nauwelijks te horen. Zo zou bij de oosterburen de indruk kunnen gaan ontstaan dat heel Nederland anti-Duitsgezind was, en als Duitsland dan ooit nog eens in 'een grote strijd' verwickeld zou raken, kon dat kwalijke gevolgen hebben voor de Nederlandse neutraliteit: als Duitsland twijfelde aan de neutrale opstelling van Den Haag zou het waarborgen kunnen verlangen die onverenigbaar waren met de onzijdigheid tegenover Duitslands tegenstander. Zo zou Nederland dan tegen zijn zin meegesleurd kunnen worden in een Europees conflict.

Ondertussen begreep Rochussen donders goed waar de schoen wrong. Elders in zijn brief verwees hij naar 'de grote gebeurtenissen van 1864 tot 1870' waarover de Nederlandse pers zo'n scherp oordeel had geveld. De jaren zestig van de negentiende eeuw waren een tijd van grote machtsverschuivingen binnen Europa, en het Nederland dat in 1863 nog met kennelijke zelfvoldoening de verworvenheden van vijftig jaar herstelde onafhankelijkheid had gevierd, zag haar tien jaar later bedreigd door een nieuwe Europese grootmacht die in drie succesvolle oorlogen korte metten had gemaakt met drie van haar buurlanden en daarbij haar grondgebied flink had vergroot. Vooral de oorlog van 1870-1871, waarin Pruisen en de Duitse staten in luttele maanden tijds hadden afgerkend met Frankrijk, het land dat gold als de onbetwiste militaire grootmacht van Europa, had het Nederlandse veiligheidsgevoel flink aangetast. De negatieve berichtgeving over Duitsland kwam voort uit een nieuw gevoel van onrust: was Nederlands onafhankelijke voortbestaan wel zo verzekerd met een buurland dat zo herhaaldelijk en zo succesvol had gekozen voor een gewapende confrontatie?

1863: herrezen Nederland

In november 1863 herdacht Nederland dat vijftig jaar eerder een eind was gekomen aan de Franse overheersing en de onafhankelijkheid was hersteld. De nationale herdenkingsdag was dinsdag 17 november, maar in Amsterdam vonden de festiviteiten een dag eerder plaats, omdat hier op 16 november 1813 'de eerste ernstige volksbeweging plaats vond, die later elders navolging vond en tot het afschudden van het Franse juk leidde'.² Waarmee de hoofdstad de

rest van het land er fijntjes aan herinnerde dat Amsterdam het voortouw had genomen in het herstel van de vaderlandse onafhankelijkheid. Van Amsterdam de victorie.

De onafhankelijkheidsfestiviteiten zelf waren een daverend succes. Amsterdam verrichtte de aftrap: op maandagmiddag 16 november knoopte de 77-jarige oud-zeeman en ex-luizenverdelger Barend Ponsteyn een Oranjevaan aan een scheepshaak op de Nieuwebrug, net zoals hij vijftig jaar eerder ook had gedaan.³ Het was alsof hij hiermee toen het startsein voor het onafhankelijkheidsoproer had gegeven. De volgende dag werd het hoofdstedelijke feestprogramma voortgezet met een optocht, waartoe de typografische verenigingen het initiatief hadden genomen. Vandaar dat de praalwagens in de stoet meer met de boekdrukkunst dan met de herstelde onafhankelijkheid van 1813 te maken hadden, maar niemand die zich daar druk over maakte. De rest van Nederland werd in de vroege ochtend van 17 november met klokgelui het bed uit gejaagd om spontaan aan de festiviteiten deel te gaan nemen. Overal wapperde de nationale driekleur en werd het *Wien Neêrlandsch bloed* (tot 1933 Nederlands officiële volkslied) uit volle borst aangeheven. In het Willemspark in Den Haag legde koning Willem III de eerste steen van het nationale monument, dat pas zes jaar later zou worden onthuld.⁴ In het hele land illustreerden de festiviteiten de eensgezindheid van het volk: iedereen deed zo'n beetje hetzelfde. Koning Willem I, de held van het herrijzende Nederland in 1813, werd alom geëerd in ellenlange toespraken, gelegenhedenverzen en jubelcantates. Er werd geparadeerd door fabrieksarbeiders en werkliedenverenigingen, gedefileerd door oud-strijders uit 1813 (de Volkerenslag bij Leipzig) en 1815 (Waterloo), gemusiceerd door militaire garnizoenen en gedineerd door plaatselijke schutterijen; scholieren werden getrakteerd op chocola en krentenbroodjes, openbare gebouwen geillumineerd met feestverlichting en armen en behoeftigen gefêteerd op een 'warme vleesspijs en een extra turfuitdeling'.⁵ De inwoners van Breda zullen enorm genoten hebben van een optocht van hoedenmakers, kleermakers, behangers, schilders, schoonmakers, boekdrukkers, goud- en zilversmeden, metaalgieters en galonwerkers. In Leeuwarden was een parade met oud-strijders uit 1813 en 1815 en dragers van het Metalen Kruis, uitgereikt aan deelnemers aan de Tiendaagse Veldtocht van 1830. De schoolcommissie van Vleuten, De Meern, Haarzuilens en de Oude Rijn toog naar een school om daar aan de leerlingen een feestplaat met uitleg, een zangboekje en natuurlijk ook chocola en krentenbrood uit te reiken. In Middelburg werd eerst 'kerk gehouden', daarna was het museum van het Zeeuwsch Genootschap gratis te bezoeken, 's middags was er een parade en muziekuitsvoering op de markt en 's avonds feestverlichting (waarbij de harde

wind spelbreker was) en een vuurwerkvertoning. In veel plaatsen werden inzamelingsacties georganiseerd voor de oprichting van een eigen nationaal gedenkteken. De opbrengsten werden tot op de cent nauwkeurig in de plaatselijke pers vermeld.

Een wanklank werd gemeld vanuit Rotterdam, waar op de avond van de festiviteiten de ruiten bij een gemeenteraadslid werden ingegooid, 'zowel van het bovenste als van het benedenste gedeelte van het huis', net toen hij zijn echtgenote alleen had gelaten om in de stad de feestverlichtingen te gaan bekijken. 'De stenen lagen door het huis verspreid.'⁶ Maar incidenten als deze waren een uitzondering. De onafhankelijkheidsfeesten waren een groot succes, of zoals een Haagse verslaggever berichtte: 'Van meer dan één onder de oudere burgers van 's-Gravenhage mochten wij het horen: nooit, nooit is hier een feest gevierd, zo luisterrijk en zo algemeen als dat der vijftigjarige gedachtenisviering der hereniging van Nederland met Oranje.'⁷

Te oordelen naar de berichtgeving en commentaren in de dagbladen verkeerde het Nederland van 1863 in een zelfgenoegzame feeststemming. Over de periode van de Franse bezetting werd teruggekeken naar de Gouden Eeuw, en vergeleken met die roemruchte periode kon de conclusie blijkbaar geen andere zijn dan dat Nederland er nu nog veel beter voor stond. De glorietijd van de Republiek was toch gekenmerkt door een grote onderlinge verdeeldheid, waarbij ook de Oranjes partijpolitieke belangen voorstonden. Het koninkrijk van 1813 had het huis van Oranje echter boven de partijen gesteld, en sindsdien gold de koninklijke familie als de belichaming van de eenheid van het volk:

De band tussen het Nederlandse volk en Oranje in 1813 opnieuw aangeknoopt, door de Grondwet bevestigd en door de liefde van het volk bezegeld, is voortaan onverbreekbaar. De kreet 'Oranje boven' wordt door het volk bij elke voorkomende gelegenheid aangeheven, om lucht te geven aan zijn liefde voor het Stamhuis, maar hij heeft opgehouden een partijleus te zijn. Antirevolutionairen, conservatieven en liberalen heffen die kreet met gelijke geestdrift aan.⁸

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was toch niet echt een onafhankelijke staat geweest: tijdens de Tachtigjarige Oorlog was zij bondgenootschappen aangegaan met andere mogendheden en ook in latere jaren hadden verschillende partijen steun gezocht in het buitenland.

Thans echter neemt Nederland onder de meest beschaafde natiën een waardige plaats in. Getrouwheid aan het constitutioneel beginsel en gehechtheid

aan het regerend Stadhuis maken hier te lande een beginselvaste en vrijzinnige Regering mogelijk, die ook met kracht en waardigheid naar buiten kan werken, en aan alle naties het bewijs leveren dat Nederland aan de constitutionele beginselen, in 1813 als grondslag voor de nieuwe Staat aangenomen en in 1848 naar de eisen des tijds herzien, een krachtig en onafhankelijk volksbestaan te danken heeft.⁹

Deze redenatie lijkt te beweren dat een land dat bondgenootschappen aangaat niet echt onafhankelijk is; een afzijdige, neutrale natie is dat wel. De Republiek had zich gemengd in de wereldpolitiek, het Nederland van 1863 was veel meer naar binnen gericht en waande zich onafhankelijk doordat het internationale bondgenootschappen had afgezworen. Sinds de Belgische afscheiding van 1830 was Nederland weliswaar nog maar een klein landje, maar daar stond tegenover dat die afsplitsing ook een einde had gemaakt aan de binnenlandse verdeeldheid en sindsdien was het al pais en vree wat de klok sloeg.

De halve eeuw, sedert 1813 verlopen, kenmerkt zich voor Nederland als een tijdperk van ontwikkeling, vooruitgang en bloei en slechts zeer enkele Staten in Europa zijn er, waar de burgers zo rustig en tevreden leven als wij Nederlanders, onder de bescherming der wet en in het genot van alle wenselijke vrijheid. Viert dan feest, landgenoten, en herdenkt met dankbaarheid de gebeurtenissen van 1813!¹⁰

De Nederlandse pers was misschien wat al te optimistisch gestemd, want de focus op de binnenlandse harmonie betekende niet dat de boze buitenwereld Nederland geheel met rust had gelaten. De dankbaar stemmende gebeurtenissen waren twee jaar later gevolgd door de iets minder dankbaar stemmende gebeurtenissen van 1815: tijdens het Congres van Wenen hadden de Europese grootmachten onder leiding van de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken Klemens von Metternich het postnapoleontische Europa vormgegeven. Metternichs strategie was gericht op het herstel van de Oostenrijkse dominantie op het Europese continent en in die opzet was hij goed geslaagd. Op voorstel van Groot-Brittannië waren de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (naar zou blijken kortstondig) samengevoegd om als stevige bufferstaat Frankrijk in toom te houden, en hoewel Metternich de groei van Oostenrijks nieuwe potentiële rivaal Pruisen niet had kunnen voorkomen, was hij er wel in geslaagd een Duitse eenwording onder Pruisische leiding te verhinderen.

In plaats daarvan had het Wenen Congres Europa opgezaaid met een paar dozijn Duitse koninkrijken, groothertogdommen, hertogdommen, vorsten-

dommen, vrije steden en een enkel keurvorstendom. Deze hele lappendeken was ondergebracht in de Duitse Bond, een statenbond onder Oostenrijkse leiding die in wezen opgericht was om te zorgen dat de Duitse landen zich níét als eenheid zouden doen gelden. In 1863 vergeleek een Nederlandse krant de Duitse Bond geksherend met het door de Engelse schrijver Charles Dickens bedachte Circumlocution Office (Bureau Woordenstroom), een ambtelijk departement dat tot taak had door middel van bureaucratische procedures te voorkomen dat er ooit ergens iets zou veranderen.¹¹

Zo geheel onschuldig was het toch allemaal niet. De groei van het koninkrijk Pruisen in het westen betekende dat het nu vanaf Twente naar het zuiden aan Nederland grensde (ten noorden daarvan grensde Nederland aan het koninkrijk Hannover) en de in 1862 aangetreden minister-president Otto von Bismarck leek de positie van Pruisen binnen de Duitse Bond verder te willen versterken. Nederland kon deze ontwikkelingen niet negeren omdat het met twee tenen onder de Duitse lappendeken lag: de Nederlandse koning Willem III was groothertog van Luxemburg en hertog van Limburg, dat nog geen volwaardige provincie van Nederland was, en beide gebiedsdelen waren ook lid van de Duitse Bond.¹² Nederland was dus niet zo afzijdig van de rest van Europa als de Nederlandse kranten het in november 1863 deden voorkomen, en daar zou het maar al te snel van doordrongen raken.

1864: de kwestie Sleeswijk-Holstein

Het Utrechts *Provinciaal en Stedelijk Dagblad* van 20 november 1863 deed uitgebreid verslag van de onafhankelijkheidsfeesten in de regio, maar de krant opende met een zorgwekkend bericht over de oplopende spanningen tussen Denemarken en de Duitse staten over de toekomst van de hertogdommen Sleeswijk en Holstein. Volgens de Britse premier Lord Palmerston waren er maar drie mensen die de kwestie Sleeswijk-Holstein ooit volledig hadden begrepen: de eerste was dood, de tweede verdwenen en de derde was hijzelf, en hij was alles weer vergeten.¹³ Die voorgeschiedenis was dan ook lang en complex, maar leidde niet tot problemen zolang de erfopvolging maar onomstreden was.

In 1863 werd die plotseling weer zeer omstreden. De Deense vorst was koning van Denemarken en hertog van Sleeswijk en Holstein, net zoals Willem III koning van Nederland en groothertog van Luxemburg was, en net als met het groothertogdom Luxemburg kon de erfopvolging alleen in de mannelijke lijn plaatsvinden. Op 15 november 1863 was de kinderloze Deense koning Fre-

derik VII overleden, en hij had Christiaan IX als zijn opvolger aangewezen. Christiaan was echter erfgenaam in de vrouwelijke lijn en dus vreesde Denemarken dat beide hertogdommen zich na de dood van Frederik van het land zouden willen afscheiden. Eerdere pogingen om ze in het koninkrijk Denemarken op te nemen waren namelijk mislukt omdat de bevolking van Sleeswijk en Holstein aangaf zich eerder Duits dan Deens te voelen. Daarbij was Holstein lid van de Duitse Bond, die met een ongekennde eensgezindheid zijn steun gaf aan de hertog van Augustenburg, de erfopvolger in de mannelijke lijn, een Duitse prins met Duitse sympathieën, wat hem voor de Denen nu juist tot een volstrekt onaanvaardbare kandidaat maakte. De Duitse Bond ging zelfs nog verder: in september 1863 adviseerde een speciaal ingestelde onderzoekscommissie dat als de Deense regering zou volharden in haar pogingen de hertogdommen in het Deense koninkrijk te integreren, de Duitse Bond over moest gaan tot zijn zwaarste sanctie: de bondsexecutie. Dit hield in dat de Bond zijn rechten zou beschermen door het betwiste gebied gewapenderhand te bezetten.¹⁴ Op 1 oktober werd dit voorstel door de Bondsvergadering met een meerderheid van één stem aangenomen.

In deze vergadering was ook een Nederlandse vertegenwoordiger aanwezig omdat de hertogdommen Limburg en Luxemburg lid waren van de Duitse Bond. Weliswaar was het een langgekoesterde wens om de banden tussen Limburg en de Bond definitief af te kappen, maar opeenvolgende Nederlandse regeringen waren altijd te beducht geweest voor een conflict met de Duitse Bond om hier daadwerkelijk uitvoer aan te geven. Pikant genoeg had de Nederlandse vertegenwoordiger, Friedrich von Scherff, zich van stemming onthouden omdat hij van zijn regering geen instructies had ontvangen; bij het staken der stemmen zou het voorstel niet zijn aangenomen.¹⁵ Nu echter besloten was tot een militaire interventie in Holstein, moesten alle Bondsleden gezamenlijk de kosten dragen en de troepen leveren. Nederland werd aangeslagen voor een bedrag van 70.000 gulden (ongeveer € 32.000) en een contingent Limburgse soldaten. In het parlement sprak de minister van Buitenlandse Zaken geruststellende woorden: hij achtte het 'volstrekt niet waarschijnlijk' dat het Limburgse Bondscontingent ook daadwerkelijk voor de militaire campagne opgeroepen zou worden.¹⁶ Dat is ook niet gebeurd, maar uit deze episode blijkt wel eens te meer dat de Nederlandse kranten bij de onafhankelijkheidsfeesten een veel te rooskleurig beeld van de Nederlandse afzijdigheid hadden gegeven.

De dreigende Bondsexecutie had niet het gewenste effect op de Denen. Op 15 november nam het Deense parlement een nieuwe grondwet aan, waarin Sleeswijk in het koninkrijk werd opgenomen. Een directe confrontatie met de

Bondstroepen werd echter vermeden: toen de Duitse soldaten eind december Holstein binnentrokken, was het hertogdom door de Deense troepen ontruimd. Op 31 december was geheel Holstein door de Bondstroepen bezet.

Nu ontstond een curieuze patstelling: de Bondstroepen hadden Holstein bezet, maar de Deense koning Christiaan weigerde nog altijd de nieuwe grondwet die Sleeswijk onderdeel van Denemarken maakte te herroepen. De Duitse Bond had aangenomen dat Christiaan zou bezwijken voor dit militaire machtsvertoon en had nu eigenlijk geen verdere pressiemiddelen. De Deense koning vertrouwde erop dat Frankrijk, Rusland en Groot-Brittannië zich als bemiddelaars in het geschil zouden mengen, zodat de kwestie verder op een internationale conferentie zou worden afgehandeld. Beide partijen hadden zich in hun calculaties ernstig verrekend en begonnen nu snel de regie in het conflict geheel kwijt te raken.

Op 28 december stelden de twee grootmachten Pruisen en Oostenrijk voor de druk verder op te voeren door over te gaan tot bezetting van Sleeswijk. Voor de meeste andere leden van de Duitse Bond was dit een te grote stap. Sleeswijk was geen Bondslid en dus had de Bond geen enkele legitieme reden om tot bezetting over te gaan. Op 14 januari 1864 kwam het voorstel in de Bondsvergadering in stemming; het werd verworpen met vijf stemmen voor en twaalf tegen. De Nederlandse afgevaardigde behoorde tot de tegenstemmers. Namens staatshoofd en regering gaf hij als stemverklaring dat de bezetting van Sleeswijk tot een oorlog zou kunnen leiden en dat dit vóór alles vermeden moest worden.¹⁷

Dezelfde dag kondigden Oostenrijk en Pruisen aan dat zij de kwestie Sleeswijk-Holstein gezamenlijk zouden afhandelen, waarmee de Duitse Bond en de overige lidstaten tot hun grote verontwaardiging eenvoudigweg aan de kant geschoven werden. Pruisen en Oostenrijk beweerden te handelen uit nobele overwegingen: volgens een Weense bron waren zij tot deze stap gekomen omdat de Duitse Bond volgens zijn grondwetten 'een volstrekt defensief karakter behouden moet' en dat stond een offensieve actie tegen Denemarken in de weg:

De Duitse Bond, dat voor het behoud van de Europese vrede zo noodzakelijke element, zou zodoende de rol van aanvaller op zich nemen. Welke gevolgen dit zou moeten hebben zal aan het doorzicht der regeringen van de Duitse kleine en middenstaten niet ontgaan. Als trouwe wachters der integriteit en der hoogste belangen van Duitsland moeten dus de beide grote Duitse mogendheden de regeling der betrekkingen tussen Sleeswijk en Denemarken zelve in de hand nemen.¹⁸